

**Marijana Ivanković**

Sveti Križ Začretje

UDK 373:37.014.3](497.5)“17“

Primljeno: 1. prosinca 2011.

Prihvaćeno: 15. prosinca 2011.

Pregledni članak

## **O OBRAZOVANJU I ODGOJU NA PODRUČJU BANSKE HRVATSKE NA TEMELJU NARATIVNIH IZVORA IZ DRUGE POLOVINE XVIII. I POČETKOM XIX. STOLJEĆA**

*U radu je riječ o školstvu u drugoj polovini XVIII. i na početku XIX. stoljeća na području današnje sjeverozapadne Hrvatske. Prate se reformski pokušaji unaprjeđenja školskog sustava prosvijećenih vladara Marije Terezije i Josipa II. i kako su se te reforme odrazile na Bansku Hrvatsku. Analizirani su narativni izvori iz navedenog razdoblja: memoari Baltazara Adama Krčelića i grofa Adama Oršića, autobiografija Juraja Matije Šporera, dnevnik Maksimilijana Vrhovca, putopis Balthasara Hacqueta te anonimne kajkavske komedije i autorske komedije Tituša Brezovačkog. Nastojalo se uvidjeti kako su ti suvremenici, intelektualci toga doba, percipirali državne reforme, kakve su bile njihove reakcije na promjene u obrazovanju te kako su novi pristupi školstvu utjecali na učenike, studente, njihove profesore i društvo općenito.*

***Ključne riječi:*** školske reforme, povijest školstva, Banska Hrvatska, 18. stoljeće

### **1. Uvod**

Školovanje je u XVIII. stoljeću pretežno u rukama crkvenih redova, a osim crkvenih, postoje i škole koje osnivaju pojedine općine, vlastelinstva i župe (Horvat, 1939). Pučkim školama upravljao je župnik, a nastavu je održavao svećenik, redovnik ili učitelj (Cuvaj, 1910a). Sredinom XVIII. stoljeća broj se župnih škola povećava, no mnoge od tih škola nisu radile u kontinuitetu jer je bilo premalo učenika pa se nije isplatilo držati učitelja (Hoško i Korade, 2003). Probleme je pričinjavalo loše imovinsko stanje roditelja, rad djece, kao i nerazvijena svijest o potrebi školovanja u svrhu poboljšanja životnih uvjeta. Ni materijalno stanje učitelja nije bilo zadovoljavajuće jer nisu imali redovita primanja ili uopće nisu primali plaću, nego ih je prehranjivala općina ili stanovništvo mjesta u kojem su radili (Cuvaj, 1910a).

Zanimljivo je istaknuti kakvu predodžbu o odgoju u Hrvata u drugoj polovici XVIII. stoljeća ima stranac – znanstvenik i putopisac Balthasar Hacquet<sup>1</sup>. Za njega, Hrvati (pritom misli na seosko stanovništvo Banske Hrvatske i Vojne krajine) su roditelji puni ljubavi prema djeci koja su pak odgojena tako da kasnije ne zaborave na svoje obaveze prema roditeljima. Autoru se čini da su hrvatska djeca na selu bez ikakvih obaveza i prepuštena sebi, poput Rousseauova Emila (Hacquet, 2008). To pokazuje da je broj seoskih škola u Hrvatskoj bio nedostatan da se najširi sloj pučanstva – seljaštvo, ujedno i najnepismeniji dio naroda, obrazuje. Kako bi se slika toga društva izmijenila, habsburški su vladari Marija Terezija i njezin sin Josip II. sa svojim savjetnicima pokušali promijeniti stanje u školstvu kao temelj za druge reforme u procesu stvaranja moderne države.

## 2. Školstvo i odgoj u Banskoj Hrvatskoj do 70-ih godina XVIII. stoljeća

Državna vlast, a prije svega sama carica Marija Terezija i njezini bliski suradnici, nakon ratnih sukoba u kojima su većim dijelom uspjeli sačuvati cjelovitost Habsburške Monarhije<sup>2</sup>, okreću se unutarnjim pitanjima i planiraju reforme na svim poljima, pa tako i u školstvu, no pritom se susreću s mnogim poteškoćama. Školstvo postaje ključno pitanje modernizacije države i formiranja odgovarajućeg državnog aparata pa ga se nastoji izuzeti iz nadležnosti svećenstva koje se dotad njime najviše bavilo (Cuvaj, 1910a). No, potrebno je prije toga istaknuti postignuća škola pod upravom crkvenih redova, a među njima ponajviše su se za obrazovanje mladih zalagali isusovci. Jezuitske su škole, ustrojene prema skupu pravila *Ratio studiorum*, bile iznimno važne jer se u njima školovao za vrijeme XVII. i XVIII. stoljeća zavidan broj učenika prema udžbenicima koji su se koristili i na velikim učilištima u Europi. Konvikti koje su osnovali isusovci omogućili su školovanje i siromašnijim učenicima čiji bi se troškovi nadoknađivali iz zaklada ili donacija vladara, plemstva, građanstva ili crkvenih redova (Hoško i Korade, 2003). Najviše učenika dolazilo je iz trećeg staleža, iz redova građanstva i slobodnih seljaka. Zahvaljujući mogućnosti obrazovanja u javnim školama pod vodstvom isusovaca, treći stalež se uspinjao na društvenoj ljestvici te će polako preuzimati sve važnije mjesto u hrvatskom društvu i javnom životu Kraljevine (Hoško i Korade, 2003). Isusovačka djelatnost dugi je niz godina bila najvažniji izvor kulturnoga i znanstvenoga života u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a isusovci su se istaknuli i kazališnom djelatnošću. Isusovačko školsko kazalište izvodilo je predstave na latinskom, njemačkom i hrvatskom jeziku, a zanimalo se za biblijske teme, grčku i rimsku mitologiju, hagiografije, nacionalnu povijest i pseudopovijest (Batušić, 2003).

---

<sup>1</sup> Balthasar Hacquet (1739.-1815.) rođen je u Francuskoj, školovao se u Beču, a nastavio je djelovati u Habsburškoj Monarhiji kao istraživač na polju mineralogije, botanike, kemije i etnografije. Autor je značajne etnografske studije *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena : njihove zemljopisne rasprostranjenosti od Jadranskog pa sve do Crnog mora, njihova života i običaja, zanata i obrta, religije i t d., a po povratku sa desetogodišnjeg proputovanja i četrdesetogodišnjeg boravka u tim krajevima*.

<sup>2</sup> U ratu za austrijsko naslijeđe protiv Pruske izgubljena je bogata i razvijena pokrajina Šleska.

Već je 1753. godine u Zagreb stigla odredba Marije Terezije o reformi nastave u važnijim predmetima kao što su filozofija i teologija. Govorilo se da je tim promjenama kraljica uklonila sofistiku iz škola jer je naredila da se više ne piše, nego da se čitaju djela filozofa, no Krčelić smatra da reforma neće postići željeni učinak jer su profesori naviknuti na stari sustav i koriste zastarjele metode pa moraju učiti zajedno s učenicima. Po njegovu mišljenju, bilo bi bolje da je kraljica dovela učitelje iz Italije ili Francuske koji su vičniji novim metodama (Krčelić, 1952). Krčelić također navodi da su obrazovani u školi jedino naučili latinski jezik. Njegovi stavovi o stanju u školstvu poprilično su nam zanimljivi jer je i sam privatno dodatno podučavao plemićke sinove pa je u praksi mogao uočiti nedostatke školskog sustava. Krčelićev je racionalistički sud da se u školama treba manje baviti skolastikom, a više onim što će koristiti pojedincu, ali i državi: ekonomijom, javnim pravom, vojnim i političkim naukama (Shek Brnardić, 2009). Također smatra da bi se državni službenici trebali obrazovati u školama prilagođenima njihovu budućem zvanju.

Domaće škole nisu među plemenitim svijetom bile previše popularne pa su se plemićki sinovi onih koji su imali mogućnosti obrazovali u stranim internatima i sveučilištima. Tako varaždinska plemenitašica slabijeg imovinskog stanja piše u privatnom pismu: „Žalost serca mojega je velika, koju ja za dosta ne morem ispisati dragomu gospodinu bratu zaradi mojega dečaka i zato najbolje da se ne škola, kaj mene je obećano bilo prvo, nego sem ga dala. Mogu sami premisliti kakvo veselje budem s nim imala, ako kakti sakoga purgara dete bude odhranjeno (Matasović, 2008, 125).“ Adam Oršić završio je gimnaziju u Zagrebu, a primao je i privatne poduke nekog svećenika iz Vojne krajine koji ga je trebao podučiti mađarskom jeziku, no u tome mu je malo pomogao jer je bio neuglađen čovjek odan piću pa je mladi Oršić školovanje nastavio u Kremsu u plemićkom konviktu gdje je slušao godinu dana pravo. U tome benediktinskom zavodu podučavali su ga i mačevanju, jahanju, plesu, ženijskoj struci i francuskom jeziku (Oršić, 1869). Za taj zavod Oršić piše kako je pogodio mladima koji su sami željeli puno učiti, no nije bilo dovoljno stege za one koji nisu rado učili da ih se prisili na rad. Sam je sebe opisao kao neodgojena i neuka mladića koji se ponašao razuzdano, iako su mu roditelji mogli omogućiti školovanje u cijenjenim europskim obrazovnim institucijama (Oršić, 1943). Također je zapisao da su većinom mladi velikaši i imućniji plemići bili slabe naobrazbe, slabo odgojeni i morali su tražiti savjete od niže klase za velike novce (Oršić, 1869). Iako je Theresianum<sup>3</sup> bio cijenjeni zavod koji je Marija Terezija osnovala da bi se u njemu školovao sposoban kadar potreban državi, nezadovoljan hrvatski plemić Petar Troilo Sermage povukao je iz njega svog sina Petra Ivana Nepomuka i poslao na privatnu poduku iz filozofije kod kanonika Krčelića koji piše da je to ponukalo kraljicu da preustroji tu obrazovnu instituciju (Krčelić, 1952). Dakle, osim postojećih škola i sveučilišta, postojala je i mogućnost školovanja kod kuće za one koji su si mogli priuštiti privatnog učitelja. Krčelić je svog učenika Petra Ivana Nepomuka Sermagea podučavao eklektičkoj filozofiji prema piscu Heinecciju kojega u Hrvatskoj

---

<sup>3</sup> Obrazovna ustanova koju je carica Marija Terezija osnovala 1746. godine, namijenjena odgoju budućih državnih službenika u kojoj se poučavalo prema modernim pedagoškim i znanstvenim standardima, učili su se svjetski jezici, a pitomci su prolazili strogu selekciju prije ulaska u zavod.

još nisu poznavali. Mladić je prema njegovu mišljenju izvrsno napredovao, no isusovci su se protivili takvu načinu poučavanja jer su mislili da se time umanjuje značaj njihovih škola i da se šteti ugledu Theresianuma te je došlo do mnogih nesporazuma i nerazumijevanja zbog korištenja novijih struja u podučavanju filozofije pa se Krčelić morao opravdavati vlastima (Krčelić, 1952). Vrijedan je primjer obrazovnog puta Petra Škrleca i njegova brata Nikole koji su zasigurno spadali u krug najobrazovanijih ljudi druge polovine XVIII. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj. Obojica su primili humanističko obrazovanje od isusovaca, u Beču bili vanjski pitomci Hrvatskog kolegija, a na sveučilištu su slušali logiku i fiziku kod oca Josipa Zanchija. Dalje se Petar školovao privatno: Josip Kraur podučavao ga je osnovama građanskog prava, francuskom jeziku i plesu podučavao ga je Arnauld, a Krčelić ga je učio čistoći stila, shvaćanju povijesti i moralke te političkim naukama (Krčelić, 1952). Nikola je u Bologni još slušao institucije prava kod profesora Montefanija, a u Jegru proučavao municipalno pravo. Bavo se znanstvenim radom i pisao djela o pravnim pitanjima. Obojica su govorili niz stranih jezika: mađarski, latinski, njemački, francuski i talijanski jezik. Nikola je kasnije postao značajan političar, član Hrvatskog kraljevskog vijeća i čelni čovjek školstva u Banskoj Hrvatskoj – bio je viši ravnatelj studija i škola (Pavić, 2000).

Obrazovanju i odgoju djevojaka kraljica Marija Terezija također posvećuje pažnju, osobito ženskom ručnom radu koji su učile i djevojke u zagrebačkim privatnim školama (Cuvaj, 1910a). Djevojke su se dotad mogle školovati kod kuće, kod neke uglednije starije gospođe ili u samostanskim školama kakva je bila pri samostanu uršulinki u Varaždinu (Shek Brnardić, 1997). Uršulinke su 1701. godine stigle u Varaždin i otvorile prvu javnu žensku školu u Hrvatskoj koju je pohađalo 60-ak učenica već 1749. godine, a u internatu je bilo još 15 djevojčica (Hoško i Korade, 2003). Red svete Uršule imao je pravilo osnivanja pučke škole u svakom samostanu, a ta se škola nije naplaćivala pa je i djevojkama iz nižih slojeva bilo omogućeno temeljno obrazovanje. Uršulinke su podučavale djevojčice vjeronauku, čitanju, pisanju, računanju, ženskom ručnom radu, ali i međusobnoj suradnji, aktivnosti i marljivosti. Nedjeljom su poučavale služavke i domaćice, a postojao je i internat za smještaj djevojaka (Shek Brnardić, 1997). Njihova škola uspjela je djelovati zahvaljujući i donacijama plemstva. Udovica grofa Aleksandra Patačića ostavila je oporučno svu svoju imovinu kolegiju uršulinki i osnovala zakladu za besplatno primanje *jedne djevice* (Krčelić, 1952, 368). Djevojku Josipu Šule vratili su početkom XIX. stoljeća iz zarobljeništva u Osmanskom Carstvu, a brigu za njezin odgoj i obrazovanje preuzeo je sam car Franjo II. pa ju je poslao u Varaždin k uršulinkama gdje je učila o vjeri, ženskim poslovima (šivanje, vezenje, aranžiranje cvijeća), crtanju, glasoviru, plesu i njemačkom jeziku (Vrhovac, 1987). Da nije bilo tako jednostavno dobiti mjesto u internatu uršulinki, svjedoče zamolbe roditelja upućene uglednim osobama da preporuče njihove kćeri kako bi bile primljene. Tako je biskup Vrhovac dao preporuku kćeri kapetana Schrotta preko grofa Amadea, zagrebačkoga velikog župana (Vrhovac, 1987). Josip II. zalagao se za otvaranje sličnih djevojačkih škola i u Zagrebu, što je provedeno u djelo 1789. godine kada je otvorena djevojačka škola s dvije učiteljice u blizini Kamenitih vrata (Cuvaj, 1910b).

### 3. Reforme u školstvu za vladavine Marije Terezije i Josipa II.

Pripreme za reforme kreću u drugoj polovini 60-ih godina XVIII. stoljeća preuzimanjem saganske metode<sup>4</sup> podučavanja i dovođenjem pruskog reformatora školstva Johanna Ignatza von Felbigera u Austriju. Od 1772. godine počinju se tiskati udžbenici za normalne škole u Beču, a Felbiger nastoji njihovu cijenu učiniti što nižom kako bi bile dostupnije širem krugu korisnika (Cuvaj, 1910a).

Reformatori su uvidjeli potrebu za općenitim školskim redom koji bi se trebao provoditi u svim zemljama Habsburške Monarhije. Tako je 1774. godine objavljen patent *Allgemeine Schulordnung*, zakon koji je temelj sustava državnog osnovnog školstva Habsburške Monarhije i moderne školske politike jer propisuje da se u svakoj župi osnuje pučka škola, a djelomično se provodio i u Hrvatskoj, točnije, u Vojnoj krajini (Horbec i Švoger, 2011). Tim je zakonom određeno obavezno školovanje za djecu od 7. do 12. godine, a propisano je i osnivanje djevojačkih škola i nadzor nad školama (Horvat, 1939). Pučke su škole bile podijeljene na trivijalne u selima, trgovištima i manjim gradovima, glavne u većim gradovima i samostanima u većim mjestima, središtima okružja i kotara, te po jedna normalna koja je smještena u središtu pokrajine i prema kojoj se ravnaju sve ostale škole u toj pokrajini (Horbec i Švoger, 2011). Za stvaranje učiteljskog kadra otvorene su normalne ili uzorne škole i tečajevi za one koji su već bili učitelji. Također, učitelji su u školama u kojima su radili trebali otvoriti tečajeve za buduće učitelje i osposobiti ih za rad u školi (Martinović, 1906). Preparandisti su najprije samo slušali nastavu, učili iz udžbenika *Kern des Methodenbuches*<sup>5</sup> o načinu obučavanja po kojemu ih je obučavatelj ispitivao, a kasnije su i sami pripremali zadatke za učenike. Tako su i na području Vojne krajine pojedini učitelji u seoskim školama podučavali preparandiste (Martinović, 1906). U Zagrebu je 1776. godine<sup>6</sup> uveden pripravnici tečaj za buduće pučke učitelje u sklopu prve normalne škole u Hrvatskoj<sup>7</sup>, gdje su se oni pripremali za rad u školi, kao i za sviranje orgulja i pjevanje u crkvi (Tkalčić, 1865).

Novi nastavni program za Ugarsku i Hrvatsku donesen je 1777. godine i postao dijelom sveopćeg školskog zakona *Ratio educationis totiusque rei litterarie per Regnum Ungarie et Provincias eidem adnexas* (Hoško i Korade, 2003). Reformom je obuhvaćeno ne samo pučko, nego i srednje i visoko školstvo (akademije). Pučke se škole prema novoj reformi zovu narodnima, a bile su smještene u selima ili župama (*in pagis*), u trgovištima i manjim gradovima (*in oppidis*) te u većim gradovima (*in urbibus*), a postojale su još i normalne škole u središtima literarnih okružja (*Ratio educationis*, 1777.; Cuvaj, 1910a). Gimnazijsko školovanje koje je dotad trajalo šest godina smanjeno je na pet godina: tri godine trajala je Latinska ili gramatička škola (*Latina seu Gramma-*

---

<sup>4</sup> Metoda podučavanja koja se razvila u šleskom gradu Saganu na katoličkom učiteljskom seminaru. Nastojalo se uvesti realnu obuku, a znanje koje je potrebno djeci sažeti u tabele kako bi lakše učili.

<sup>5</sup> Priručnik za učitelje koji ih je upućivao kako obrađivati svaki pojedini predmet prema novom načinu podučavanja te kako održati disciplinu u razredu.

<sup>6</sup> Tu godinu navode Modec (1885), Cuvaj (1910a) i Zec (1949), a Ivan Tkalčić zapisao je 1775. godinu kao godinu osnutka pripravnog tečaja (Tkalčić, 1865).

<sup>7</sup> Zbog njezina značenja za pokrajinu nazvana je Glavnom učionom (Modec, 1885).

*tica*), a dvije Kraljevska ili Glavna gimnazija<sup>8</sup> (*Regium Gymnasium, Archigymnasium*) (Dobronić, 2004). Tim je programom određeno da se reformira nastava filozofije i usmjeri u pravcu racionalističkog prosvjetiteljstva, kako bi se konačno napustila „skolastika“, što je Krčelić smatrao nužnim još dvadesetak godina ranije. Prvim je učiteljima u pučkim školama, a uglavnom se radilo o svećenicima ili crkvenjacima jer još nije postojao dovoljan broj svjetovnih učitelja, bilo teško organizirati suvislu nastavu jer nisu imali ni školskih knjiga, ni ostalih materijala potrebnih za opremanje učionica. Tek je 1758. godine tiskana prva hrvatska školska knjiga, *Aritmetika horvatszka* autora Mihalja Šiloboda-Bolšića (Horvat, 1939). Autor prvog udžbenika za matematiku na hrvatskom jeziku smatrao je računanje važnim i korisnim znanjem u svakodnevnom životu te je nastojao primjerima potkrijepiti određene tvrdnje kako bi ih učenici lakše shvatili (Tomić, 1901). Potrebu za uvođenjem risanja u škole pokazuje nam naredba Kraljevskog vijeća u Budimu iz 1795. godine koja je prevedena na kajkavski. Crtanje se smatralo važnim predmetom za dječake koji su željeli postati majstorski šegrti pa ako nisu jednu godinu pohađali školu risanja nedjeljom i blagdanima, nisu mogli dobiti šegrtsko mjesto, kao ni postati majstori kasnije (Deželić, 1865; Cuvaj, 1910b). Čak su bile predviđene kazne za majstore koji bi uzeli šegrte bez završene risarske škole.

Nakon ukinuća isusovačkog reda prema odluci pape Klementa XIV. iz 1773. godine (Korade, 2005), koju je Marija Terezija provela iste godine u Habsburškoj Monarhiji, njihov je kolegij u Zagrebu nazvan Kraljevski plemićki konvikt. Tu su učenici izvodili predstave i šaljive igrokaze, a financirali su se stipendijama od 150 forinti po pitomcu u vrijeme Nikole Škrleca Lomničkog (Hirc, 2008a). Važna obrazovna institucija bila je i kaptolska škola u Zagrebu u kojoj se školovalo buduće svećenstvo, a obuhvaćala je humanistički i teološki studij (Hoško i Korade, 2003). Sjemenište je bilo smješteno u kući zagrebačkog kanonika Ivana Filipovića iz XVI. stoljeća koja je bila premazana crnilom zato što je kanonik prešao na islam i ratovao protiv katolika pa je stoga i sjemenište prozvano crnom školom, a njegovi pitomci *črnoškolcima* (Hirc, 2008b). Mladi sjemeništari na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće istaknuli su se dramskim radom prevodeći i prerađujući sentimentalne drame i građanske komedije tipične za kazališnu djelatnost srednjoeuropskog kulturnog kruga (pretežno njemački i austrijski teatar). Ta se djela svjetovne tematike odlikuju sentimentalnošću i moralizatorskom crtom koju su đaci-glumci dodatno naglasili ukazivajući na razne *pelde* – primjere neprihvatljiva ponašanja. Anonimne su komedije tako uglavnom usmjerene na ljudske mane poput rastrošnosti, pohlepe, lijenosti i drugih koje treba ispraviti te na vrline poput pobožnosti i poštenja koje će biti nagrađene. Riječ je o didaktičkom kazalištu koje nastoji poučiti publiku o određenom moralnom problemu, želi je potaknuti da zauzme stav (Pavis, 2004). Tu publiku činili su ostali štićenici škole i njihovi roditelji, sugrađani pa i ugledne osobe poput gradskih službenika i biskupa: Maksimilijan Vrhovac u svom je *Dnevniku* zapisao da je pohodio predstave u sjemeništu i plemićkom konviktu 1808. i 1809. godine u vrijeme poklada, kada su se takve predstave najčešće izvodile (Vrhovac, 1987). Usponu građanstva u drugoj polovini XVIII. i početkom XIX. stoljeća bio je

---

<sup>8</sup> U Zagrebu se nazivala Glavnom gimnazijom (*Archigymnasium*).

potreban medij u kojemu bi se zrcalile vrline i čistoća životnih običaja novog čovjeka – građanina, a kazalište se pokazalo kao najbolji izbor pa se zato razvija drama koja najavljuje novog junaka, čovjeka iz građanskog staleža, za razliku od prijašnjih vremena kada je uzvišeni protagonist dolazio iz plemićkog staleža (Pavis, 2004). Moralizatorsko-sentimentalan ton bio je pogodan dramski izraz u isusovačkim i drugim crkvenim kazalištima jer su njihove predstave trebale odgojno djelovati na publiku. Fabula je prosvjetiteljske drame uglavnom organizirana tako da se moralna pouka jasno mogla uočiti, što je kod kajkavskih dramskih djela vidljivo već u samom naslovu jer su pre-rađivači često djelu dodavali i drugi naslov u kojemu bi poučna poruka bila još jasnije istaknuta: *Papiga iliti Krepost, gde ne štima, sreću včini, Nije vsaki cepeliš na vsaku nogu iliti Navade velikeh varašov nisu prikladne malem, Baron Tamburlanovič iliti Pelda nerazumnoga potrošlivca*. Vjeru u napredak i znanje kao temelj boljitka naroda i države koju su gajili prosvijećeni vladari Marija Terezija i Josip II. možemo najbolje uočiti u riječima njihova suvremenika i istomišljenika Tituša Brezovačkog izraženima u *Matijašu grabancijašu dijaku*:

*Dobri navuki jesu temelj tak osebnoga, kak  
opčinskoga dobra, ar  
po oveh človek tak sebe, kak bližnjega ravnati  
i od zla na dobro vuputiti zna.*

...  
*Čul budeš od njega  
Kulika je hasen napretka vu dobreh navukeh,  
Koji tak osobno,  
Kak opčinsko dobro porađaju.* (Brezovački, 1951b, 43, 44)

Dio reformnog procesa koji se odvija u drugoj polovini XVIII. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji svakako je i osnivanje Političko-kameralnog studija u Varaždinu: *Studium politico-camerale in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* osnovan je 17. srpnja 1769. godine dekretom kraljice Marije Terezije, kao prva visokoškolska ustanova upravnih, ekonomskih, političkih i financijskih znanosti u Hrvatskoj (Stahuljak, 2002). Kako bi se provele u djelo reforme koje je Marija Terezija zamislila, potrebno je bilo obrazovati i novi upravni aparat. Javila se potražnja za novim činovnicima, obrazovanima u kameralističkom duhu koji će biti sposobni provesti u djelo kraljičine ideje. Političko-kameralni studij u Varaždinu trebao je osposobiti činovnike za provođenje državne politike u Banskoj Hrvatskoj, kako bi se cjelokupan prostor Banske Hrvatske uklopio u sustav koji funkcionira u austrijskim nasljednim zemljama. Određen je i profesor: za to je mjesto izabran Adalbert Adam Barić. Također, predviđene su i nagrade za one koji bi dobro napredovali u učenju. No, već u početku javile su se poteškoće: malen broj zainteresiranih i nepoznavanje njemačkog jezika, koji je trebao postati jezikom uprave i na području Hrvatske, pa je profesor umjesto na njemačkom održavao nastavu na latinskom jeziku koji su studenti dobro znali (Laszowski, 2002). Političko-kameralni studij nam je značajan jer je bio visokoškolska ustanova na kojoj

se predavalo prema dostignućima suvremenih kameralističkih struja u srednjoj Europi. Također, preseljenjem u Zagreb 1772. godine Političko-kameralni studij postao je temeljem budućega Pravnog fakulteta.

Za vrijeme Marije Terezije, kao što smo već spomenuli, reformirano je i visoko školstvo te je osnovana Kraljevska akademija u Zagrebu koja je svečano otvorena 11. listopada 1776. godine, a nastava je počela 4. studenoga. Oformljena su tri studija: Filozofski, Pravni i Teološki fakultet, a sveukupno je preko natječaja odabrano 19 profesora Akademije i Glavne gimnazije jer su te dvije obrazovne ustanove bile povezane (Pavić, 2000). Školska godina trajala je osam mjeseci, a radni dan četiri sata (Hirc, 2008b).

Problem za djecu seljaka i građana predstavljala je školarina koju je uveo Josip II. pa im je bio dodatno otežan prijelaz iz normalnih u srednje škole i na više studije, koji su ionako bili rezervirani za mlade plemiće (Hoško i Korade, 2003). Za siromašne đake važni su zato bili donatori, a kao jedan od darežljivijih spominje se zagrebački kanonik, grof Josip Sermage<sup>9</sup>. On je pomagao siromašnim i sposobnim đacima gimnazije i pravoslavne akademije: četvorici ili petorici dao je besplatan stan, hranu i knjige te nije odbio pomoć nikome tko bi mu se obratio (Hirc, 2008b). Biskup Vrhovac također je imao đake koji su bili primljeni kod njega na hranu (Vrhovac, 1987).

Učenici i studenti imali su značajnu ulogu u kulturnom životu grada: javno su nastupali u predstavama, na ispitima, recitali pjesme, uveličavali brojne svečanosti pjesmom i glazbom, ali i predvodili u prihvaćanju novotarija, kako duhovnih, tako i u modi (Hoško i Korade, 2003): biskup Vrhovac smirivao je pitomce izgređnike iz kaplanskog sjemeništa jer su htjeli preinačiti šešire prema uzoru na francuske. Koji put su učenici spomenuti i u kontekstu izvan školskih zidova: kad su mladi sjemeništarci istukli ključara i kuhara, biskup Vrhovac je poslao vikara i kanonika da ih smire (Vrhovac, 1987). Krčelić pak piše o sukobu đaka i biskupovih slugu: pijani sluga napali su đake koji su se vraćali s mise, a đaci su im uzeli oružje i istukli ih te se potužili isusovcima (Krčelić, 1952). O mladim gimnazijalcima i studentima peštanskog sveučilišta njihov profesor Adalbert Adam Barić piše da se previše zabavljaju, pohode kavane, plesove i kazališta, čitaju štetne knjige i upijaju liberalne ideje, što im odvraća pažnju s važnog – njihovih studija (Stahuljak, 2002). Juraj Matija Šporer<sup>10</sup> u svojim se autobiografskim zapisima prisjeća đачkih doživljaja za gimnazijskih dana u Zagrebu: „I ja sam se tako u 12. godini moje mladosti namjerio na slobodu, predav se i razpušćenu društvu starijih đakah. Igre na karte, pohod kazališta, pa i plesališta pod krabuljom bez znanja mojih kućaninah, svakdanje piće šljivovice kod Kočevara pod konviktom, razbijanje noćnih svjetiljkah po ulicah, ljuta borišta na Tuškancu, tajno ulivanje crnila u škropionicu uz zornicu i prišivanje suknjah klečećih ženah u crkvi... (Šporer, 1997, 29)“. Znalo se dogoditi da bi zbog zabavnih izleta ili kakvih drugih nepodopština učenik bio i kažnjen:

---

<sup>9</sup> Josip Sermage (1761.-1833.), potomak hrvatske plemićke obitelji francuskog podrijetla. Od 1793. bio je zagrebački kanonik, a obavljao je i dužnost vrhovnoga ravnatelja školstva u Hrvatskoj u razdoblju od 1812. do 1833. godine.

<sup>10</sup> Hrvatski liječnik i književnik, rođen 1795. godine u Karlovcu, a umro 1884. u Rijeci. Poznat je kao jedan od preteča hrvatskog narodnog preporoda jer je još 1818. godine želio pokrenuti prve hrvatske novine.

primjerice školskim zatvorom, udarcima ili novčanom kaznom kad je nešto u školi razbio (Šporer, 1997).

Zaključit ćemo da školski sustav prelazi u drugoj polovini XVIII. stoljeća iz ruku svećeničkih redova pod državnu skrb, a reforme u školstvu prosvijećenih vladara reguliraju se zakonima i pravilima. Nastoji se otvoriti što više pučkih škola jer su one temelj za razvoj društva pa je određeno da su djeca oba spola od sedme do dvanaeste godine dužna pohađati školu. Na hrvatskom prostoru nedostaje visokih škola pa se odlazi studirati na vanjska sveučilišta. Većinom plemstvo boravi u stranim internatima i studira u Austriji, Italiji ili Ugarskoj. Za odgoj i obrazovanje djevojaka veoma je bio zaslužan red uršulinki koje su u Varaždinu uz samostan držale i žensku školu, a nastojalo se otvoriti i druge djevojačke škole u zemlji. Krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća jača treći stalež: sitno plemstvo i građanstvo se uzdiže kao novi sloj jer se sve više njihovih pripadnika počinje školovati za rad u državnim službama.

#### IZVORI

1. Brezovački, T. (1951a). Diogeneš. U: Ratković, M., prir. *Djela Tituša Brezovačkoga. Stari pisci hrvatski*, knjiga 29. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 43-84.
2. Brezovački, T. (1951b). Matijaš grabancijaš dijak. U: Ratković, M., prir. *Djela Tituša Brezovačkoga. Stari pisci hrvatski*, knjiga 29. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 85-146.
3. Hacquet, B. (2008). *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena : njihove zemljopisne rasprostranjenosti od Jadranskog pa sve do Crnog mora, njihova života i običaja, zanata i obrta, religije i t d., a po povratku sa desetogodišnjeg proputovanja i četrdesetogodišnjeg boravka u tim krajevima*, Split: Etnografski muzej.
4. Krčelić, B. A. (1952). *Annuae ili Historija 1748-1767*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
5. Oršić Slavetički, A. (1869). *Memoiren des Grafen Adam Oršić de Slavetić vom Jahre 1725-1814*, Agram: Carl Albrecht.
6. Oršić Slavetički, A. (1943). *Rod Oršića*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
7. *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias adnexas* (1777). Vindobonae: typis Joan. Thom. nob. de Trattnern.
8. Šporer, J. M. (1997). Odziv iz prošlosti. U: Brešić, V., prir. *Autobiografije hrvatskih pisaca*. Zagreb: AGM, str. 25-127.
9. Vrhovac, M. (1987). *Diarium (Dnevnik)*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost : Sveučilišna naklada Liber : Globus : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.

#### LITERATURA

1. Batusić, N. (1978). *Povijest hrvatskoga kazališta*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Batusić, N. (2002). *Starija kajkavska drama*. Zagreb: Disput.
3. Batusić, N. (2003). Drama i kazalište. U: Golub, I., ur. *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost. Svezak III. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII i XVIII. stoljeće)*. Zagreb: Školska knjiga, str. 523-532.

4. Cuvaj, A. (1910a). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Dalmacije od najstarijih vremena do danas*, knjiga I., Zagreb: Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
5. Cuvaj, A. (1910b). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Dalmacije od najstarijih vremena do danas*, knjiga II., Zagreb: Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
6. Deželić, Đ. (1865). Risarska škola u Hrvata u osamnaestom stoljeću. *Napredak* VI (38), str. 622-625.
7. Dobronić, L. (2004). *Klasična gimnazija u Zagrebu : od 1607. do danas*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Hirc, D. (2008a). *Stari Zagreb. Gradec i Grič*, svezak prvi. Zagreb: Matica hrvatska.
9. Hirc, D. (2008b). *Stari Zagreb. Kaptol i Donji grad*, svezak drugi. Zagreb: Matica hrvatska.
10. Horbec, I. i Švoger V. (2011). Školstvo kao *politicum*: Opći školski red iz 1774. *Anali za povijest odgoja*, Vol. 9., str. 5-47.
11. Horvat, J. (1939). *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, sv. II. Zagreb: A. Velzek.
12. Hoško, F. E. i Korade, M. (2003). Školstvo i crkveni redovi. U: Golub, I., ur. *Hrvatska i Europa, Svezak III. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII i XVIII. stoljeće)*. Zagreb: Školska knjiga, str. 187-201.
13. Kolar-Dimitrijević, M. (2005a). Demografska i društvena kretanja. U: Šanjek, F., ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, str. 214-218.
14. Kolar-Dimitrijević, M. (2005b). Hrvatske zemlje u 18. stoljeću. Uvod. U: Šanjek, F., ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, str. 211-214.
15. Kolar-Dimitrijević, M. (2005c). Nasljeđivanje Monarhije po ženskoj liniji ili kako se pragmatička sankcija odrazila na politički i vojni život Hrvatske. U: Šanjek, F., ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, str. 236-241.
16. Kolar-Dimitrijević, M. (2005d). Promjene nastale u društveno-upravnom području kroz reforme Josipa II., odnosno kako Hrvatska i Slavonija dočekuju 19. stoljeće. U: Šanjek, F., ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, str. 211-214.
17. Korade, M. (2005). Školstvo u Hrvata od 16. do 18. stoljeća. U: Šanjek, F., ur. *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, str. 331-338.
18. Laszowski, E. (2002). Iz povijesti hrvatskog školstva. U: Barić, A. A. *Statistica Europae 1792*, vol 2, Zagreb: Pravni fakultet, str. 317-324.
19. Martinović, I. (1906). Priprava za učiteljsko zvanje u osamnaestom stoljeću. *Napredak* XLVII (4), str. 59.
20. Matasović, J. (2008). *Iz galantnog stoljeća (kulturnohistorijski fragmenti)*. Zagreb: Dora Krupićeva.
21. Modec, Lj. (1885). *Povjestne crtice o Kraljevskoj preparandiji u Zagrebu*. Zagreb: Tiskara „Narodnih novinah“.
22. Pavić, Ž. (2000). Nikola Škrlec Lomnički i visoko školstvo u Hrvatskoj u 18. stoljeću. U: *Nikola Škrlec Lomnički : 1729 – 1799*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti : Pravni fakultet, str. 131-149.

23. Pavis, P. (2004). *Pojmovnik teatra*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
24. Shek Brnardić, T. (1997). Krčelićeve predodžbe o ženama. *Zaprešićki godišnjak* 7, str.52-62.
25. Shek Brnardić, T. (2009). *Svijet Baltazara Adama Krčelića : obrazovanje na razmeđu Tridentskoga koncila i katoličkoga prosvjetiteljstva*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
26. Stahuljak, M. (2002). Dr Adalbert Barić, Prilog povijesti hrvatskog sveučilišta. U: Barić, A. A. *Statistica Europae 1792*, vol 2, Zagreb: Pravni fakultet, str. 325-343.
27. Stojanović, M. (1865). Crtice iz povjestnice obučavanja i odgojivanja. *Napredak* VI
28. (8), str. 33, 53, 71, 85, 106, 120, 136.
29. Tkalčić, I. (1865). Povjestničke crte o školarstvu u Hrvatskoj. *Napredak* VI (24), str. 337, 353, 369.
30. Tomić, J. (1901). Prva računica u hrvatskom jeziku. *Napredak* XLII (26), str. 419, 438.
31. Zec, N. (1949). Sto godina Učiteljske škole u Zagrebu. *Pedagoški rad* IV (1), str. 551-558.

Marijana Ivanković, Sveti Križ Začretje

(Summary)

**EDUCATIONAL SYSTEM IN THE SECOND HALF OF THE 18<sup>TH</sup> AND  
THE BEGINNING OF THE 19<sup>TH</sup> CENTURY ON THE TERRITORY  
OF CROATIA PROPER (*BANSKA HRVATSKA*)**

The paper talks about the educational system in the second half of the 18<sup>th</sup> and the beginning of the 19<sup>th</sup> century on the territory of present-day north-western Croatia. It follows the reform efforts to improve the educational system proposed by enlightened rulers such as Maria Theresa and Joseph II, and the impact of those reforms on Croatia Proper. It analyses the narrative sources from the mentioned period, such as the memoirs of Baltazar Adam Krčelić and Count Adam Oršić, the autobiography of Juraj Matija Šporer, the journal of Maksimilian Vrhovec, a travelogue by Balhasar Hacquet, as well as anonymous Kaikavian comedies and authorial comedies by Tituš Brezovački. The aim was to establish how these contemporary men, intellectuals from the said period, perceived the state reforms, how they reacted to the changes in the educational system, and how the new approaches to education affected the pupils, students, their professors and the society as a whole.

**Key words:** educational reforms, history of education, Croatia Proper,  
18<sup>th</sup> century